

УДК 321:303.01

*Бульдович П. В., Київський національний університет імені Тараса Шевченка***ПРОБЛЕМА ІДЕНТИФІКАЦІЇ НЕОІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ
В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ**

У статті зроблено спробу окреслити рамки нової інституціональної теорії в політології. Зокрема, на основі короткої характеристики даного підходу проаналізовано можливі варіанти виокремлення неоінституціоналізму як самостійної та автентичної дослідницької парадигми. Розглянуто хронологічний, предметний та методологічний критерії ідентифікації, на основі чого стверджується, що нову інституціональну теорію найбільш доречно розглядати як метод, а не сукупність сучасних досліджень суспільних інститутів.

Ключові слова: неоінституціоналізм, методи, ідентифікація методу.

У 80-х роках ХХ століття в політології та низці інших наук з'явився новий підхід – неоінституціоналізм, котрий сьогодні набуває все більшої популярності серед науковців як в американській, так і в континентально-європейській політологічній традиції.

Чималий вплив на процес становлення неоінституціоналізму в політичній науці мав «економічний імперіалізм», тобто поширення методології економічної теорії на соціологію, політологію та інші науки про суспільство. Ця методологічна експансія яскраво відобразилася навіть в запозиченні економічної термінології в політологічних концепціях (опортуністична поведінка, транзакційні витрати, соціальний обмін, максимізація цільової функції тощо)[12, с.110].

Деякі вчені пов'язують появу нового інституціоналізму неспроможністю «традиційних» методологій (мова йде, насамперед, про традиційний інституціоналізм та індивідуалістичні поведінкові теорії) прогнозувати масштабні інституціональні трансформації. Зосібна, Д.І. Аптер однією з причин розвитку неоінституціоналізму називає те, «що неоінституціональний аналіз виявився затребуваним у зв'язку з розпадом Радянського Союзу. Якщо після закінчення «холодної війни» почалася третя хвиля демократизації, то, не меншою мірою, активізувалися й такі політичні явища, як сепаратизм, релігійне сектантство і фундаменталізм, жодне з яких не було передбачене і не могло бути пояснене теоріями «соціальних змін»[7, с.374]. Таким чином, підкреслюється евристичний потенціал неоінституціоналізму при аналізі великих політичних перетворень.

При цьому окремі дослідники стверджують, що новий інституціоналізм не протиставляється «старому» інституціональному підходу (парадигмі, що панувала в політології до 30-40-х рр. ХХ століття і акцентувала увагу на об'єктивності інститутів, вивчала їх формально-легальні аспекти), а радше доповнює його новим поглядом на чинники відтворення інститутів. Як зазначає С.В. Патрушев, «новий інституціоналізм, з одного боку, продовжує інституціональну традицію, а з іншого – використовує досягнення своїх історичних опонентів»[9, с.9]. Хоча, на нашу думку, таке твердження є дещо тривіальним і поверхневим.

Як справедливо наголошує Б. Ротстайн, «відмінність між старим і новим інституціоналізмом є ключовою для розуміння розвитку сучасної політичної науки»[13, с.218]. Основними ознаками, що відрізняють новий інституціоналізм від «старого», на думку Я.І. Ваславського та С.В. Габуєва, є зміщення акценту від дослідження формальних структур до вивчення інституціональних полів, сукупності норм і цінностей, наголос на соціокультурній обумовленості політичних явищ і процесів. Неоінституціоналісти вважають основними чинниками формування та еволюції інститутів легітимність їх сприйняття суспільством, а не юридичні приписи, встановлені державою. Інститути трактуються не як формальні норми та офіційні організації, а як реально діючі «правила гри», тобто обмежувальні рамки, які структурують взаємодію між людьми для мінімізації витрат цієї взаємодії, пов'язаних з можливістю опортуністичної поведінки акторів та їх обмеженою раціональністю[8, с.63]. Відтак, мова йде про розширений підхід до визначення інститутів, що, на переконання Б. Петерса, є однією з переваг неоінституціоналізму і дозволяє вивчати інститути з більш широких компаративістських позицій[11, с.220].

Спільне для різних течій неоінституціоналізму визначення інститутів дали Дж. Марч та Й. Олсен: «Інститути є відносно стійким набором правил та організаційних практик, втіленим у структурах значень і ресурсів, котрі мають інваріантний щодо конкретних індивідів характер та відрізняються стійкістю і перед специфічними перевагами та очікуваннями індивідів, і перед мінливими зовнішніми умовами»[4, с.3]. Основними одиницями аналізу при цьому виступають «правила, порядки, норми і значення «інституту», а не мікрораціональні індивіди чи макросоціальні сили»[Там само, с.16]. Водночас важливим параметром інститутів визнається їх здатність змінюватися в часі під впливом свідомих колективних дій, внутрішньої самовідтворюваної логіки інституціональної структури та зовнішніх спонтанних чинників.

Неоінституціоналізм в якості причини певних наслідків прийняття управлінських рішень і політичної поведінки покладає характер інституціональних процедур. Звідси переконаність у можливості зміни якості політичних рішень шляхом коригування інституціональної структури. Разом з тим, сучасний інституціональний аналіз вивчає радше реальну поведінку, ніж виключно формальні і структурні аспекти інститутів[11, с.219]. Однією з основних рис нового інституціоналізму є також фокус на результатах публічної політики у вигляді політичних рішень, державних програм, стратегій тощо[12, с.219]. Характерним є використання кількісних методів аналізу, що пов'язано із впливом економічного інструментарію. У зв'язку з цим Д. Аптер робить висновок: «Неоінституціоналізм не так обмежений у порівнянні з попередньою інституціональною традицією, оскільки більш сприйнятливий до економічного аналізу завдяки вивченню фінансової і валютної політики, ринків і глобалізації»[7, с.376].

Важливою методологічною установкою неоінституціоналізму є принцип «інститути мають значення» (institutions matter), внаслідок чого в рамках даного підходу політичні інститути інтерпретуються як реальні актори зі своїми автентичними інтересами, які визначають напрямки і моделі активності акторів у політиці шляхом встановлення обмежень індивідуального вибору. Дж. Марч і Й. Олсен пишуть: «Бюрократичне агентство, законодавчий комітет, апеляційні суди – це арени змагання соціальних сил, але вони також є сукупністю стандартних операціональних процедур і структурних механізмів, котрі визначають і захищають інтереси. Вони – політичні актори у своєму власному праві»[2, с.738]. Відтак, інституціональний контекст визначає результати політики, а функціонування інститутів та їх структурні особливості відображаються на політичній поведінці індивідів та характеристиках політичної системи. Розширення предмету аналізу за межі органів державної влади і нормативно-правової бази їх функціонування дозволяє неоінституціоналістам досліджувати всі суспільні інститути, що структурують взаємовідносини з приводу публічної влади, включаючи до аналізу такі поняття, як актори, ресурси і стратегії[Кокорхоєва, с.208]. Перевагою неоінституціоналізму є подолання суперечності між формально-юридичними та соціокультурними чинниками формування інституціонального порядку[8, с.64].

Разом з тим, більшість дослідників неоінституціоналізму наголошують на неоднорідності підходу, що зумовлено головним чином відмінностями в інтерпретації базового поняття «інститут» різними теоріями, які об'єднуються під рубрикою «неоінституціоналізм». Найчастіше виокремлюють три основні напрями нової інституціональної теорії: соціологічний (Ф. Селзнік, П. Дімаджіо, У. Пауел), історичний (П. Холл, Т. Скокпол, С. Стейнмо, К. Телен) та економічний, або неоінституціоналізм раціонального вибору (Е. Остром, К. Шепсл). Інколи додатково виокремлюється нормативний (Дж. Марч, Й. Олсен) та організаційний (Е. Іммергат) напрями досліджень, перший з яких розвинувся в межах політичної науки, другий – в соціології. Останнім часом науковці окремо зазначають про більш пізні школи неоінституціоналізму, такі як конструктивістський, або дискурсивний (В. Шмідт), структурний, мережевий(К. Анселл) та когнітивний[5, с.303-326].

З цього приводу Т. Алексеєва припускає, що «дослідження інститутів – це не стільки теорія чи метод, скільки тема»[6, с.103]. Власне, якщо визначати інституціональний підхід як сукупність усіх досліджень, так чи інакше пов'язаних з інститутами, можна погодитися з таким формулюванням. Однак, варто наголосити, що подібна «тема» матиме радше довідково-енциклопедичне, аніж теоретико-методологічне наукове значення. В контексті цієї проблеми можна запропонувати кілька способів ідентифікації нового інституціоналізму як автентичного наукового підходу, розмежуванню яких (способів) дослідники здебільшого не приділяють уваги,

що в підсумку лише закріплює за неоінституціоналізмом статус довільного паноптикуму найрізноманітніших, часто навіть суперечливих одна одній теоретичних доробок.

По-перше, можна використовувати суто хронологічний критерій, позначаючи нову хвилю інституціональних досліджень, що актуалізувалася після поведінкової революції в кінці 70 – на початку 80-х років минулого століття як «новий інституціоналізм», передусім, на противагу «старому», який відігравав провідну роль у політичній науці до 1930-40-х рр. За такого підходу нехтується будь-яка предметна і методологічна специфіка досліджень. Наприклад, починаючи з 1990-х років, майже всі дослідження в рамках теорії організації автоматично проходили під «брендом» неоінституціоналізму, популяризованого У. Пауелом, П. Дімаджіо, Дж. Мейєром та Д. Скоттом[1].

По-друге, до аналогічної еkleктики у визначенні неоінституціоналізму призводить і його виокремлення на основі предмету дослідження. Очевидно, що таким предметом є «інститут», але оскільки під цим поняттям в сучасній науці одночасно розуміють «норми і правила, організації та установи, органи і відносини, спільноти і статуси, рутини і ритуали, звичаї і традиції, спосіб мислення і поведінки»[9, с.6], то неоінституціоналізм перетворюється буквально на теорію про все, позбавляючись наукової специфіки.

Більш чи менш усвідомлене використання зазначених критеріїв стало основною причиною зростання серед науковців скептичних настроїв щодо релевантності інституціональної теорії загалом. Приміром, Ф. Рогес вважає, що поява великої кількості дифузних досліджень на початку ХХІ століття поклала кінець інституціоналізму як цілісному підходу, окремі вчені іронічно називають інституціоналізм швидше ідеологією, ніж теорією, інші закріплюють за підходом роль маркера, який дозволяє ідентифікувати певну наукову спільноту, але не є самостійною теоретичною перспективою[1]. Доволі показовою в цьому контексті є цьогорічна дискусія американських вчених Б. Кінга та В. Оказіо[Там само].

На нашу думку, призвідниками такої ситуації є кілька чинників. Насамперед, превалювання досліджень прикладного характеру об'єктивно зумовлює звуження предмету аналізу до обмеженого кола конкретних проблем. Це породжує необхідність використання особливих інструментів дослідження, придатних для роботи з емпіричними даними, та вимагає від теорій емпіричної верифікації. Тому в середовищі багатьох науковців, особливо представників англо-американської традиції, теорія завжди предметно специфікована, і, за рідкісними винятками, складно знайти фахівця, котрий одночасно вивчає організаційні структури публічної влади, ціннісні установки суспільства та колективні ідентичності. Адже все це – цілком різні предмети наукового пошуку. Сучасні західні дослідники часто розуміють теорію як концепцію, в основі якої лежить певна вузька проблема, і яка має засновуватися на чітких гіпотезах, що піддаються перевірці. Водночас метод тлумачиться переважно інструментально, як конкретна методика дослідження (метод ПАТТЕРН, SWOT-аналіз, івент-аналіз тощо). В цьому сенсі інституціоналізм справді не є ні теорією, ні методом. І твердження Б. Кінга про те, що сьогодні вже немає підстав називати дослідників різних проблем і дисциплін інституціоналістами, доречно хіба що у випадку вузько-прикладної інтерпретації інституціоналізму.

Проблему ідентифікації нової інституціональної теорії додатково ускладнюють ще й, на перший погляд, банальні лейтмотиви підходу на зразок «інститути мають значення», «інститути – актори у своєму праві»[2], «неоінституціоналізм як більш агентський погляд на інститути»[1] тощо. Виходячи з цього, ряд авторитетних політологів, наприклад, Г. Алмонд, А. Джордан, справедливо задаються питанням: що в новому інституціоналізмі справді нового?[6, с.103]. Адже, скажімо, в роботах представників «старого» інституціоналізму інститути тлумачилися не просто як автономні актори, що впливають на результати політичного процесу, а як його детермінантні чинники. Однак варто мати на увазі, що подібні гасла декларувалися неоінституціоналістами для підкреслення опозиційності їх ідей, насамперед, до біхевіоралізму, в якому інститути взагалі виключалися з аналізу. Поза цим контекстом тлумачити наголос на автономній ролі інститутів як визначальну змістовну прикмету нової інституціональної теорії неприйнятно.

На нашу думку, неоінституціоналізм найбільш доречно визначати як метод, певний набір аналітичних принципів, який дозволяє продуктивно вивчати найбільш важливі суспільно-

політичні явища і процеси як мікро-, так і макрорівня, а головне – обґрунтувати генетичний зв'язок між ними. При цьому метод слід розуміти як спосіб логічного осягнення сутності досліджуваного об'єкту, спосіб пояснення, заснований на певних вихідних епістемологічних принципах, а не методу, яка дозволяє перевіряти конкретні емпіричні факти і у зв'язку з їх багатоманітністю завжди є предметно специфікованою. Неоінституціоналізм, відтак, передбачає превалювання методу над предметом, що дозволяє розглядати колективні організаційні та ментальні структури і процедури, а також індивідуальну поведінку з єдиних аналітичних позицій. Крім того, різні напрями неоінституціоналізму не є несумісними теоріями і не покладаються на взаємовиключні методологічні принципи. Їх розрізняє головним чином більший чи менший ступінь акцентування на одній із базових у соціальних науках «моделей людини» («економічної», «соціологічної» чи «психологічної»), в основі яких лежать певні уявлення про людську природу та детермінанти її поведінки. Водночас теоретичні розробки найбільш авторитетних представників неоінституціоналізму, зокрема підхід Д. Норта, в несистематизованому вигляді апелює одночасно до трьох ключових моделей, які оцінюються як рівнозначні і взаємодоповнюючі інструменти аналізу складної реальної поведінки людей в суспільстві.

Бібліографічний список:

1. King B. The not-so-new institutionalism//Електронний ресурс/Режим доступу: <https://orgtheory.wordpress.com/2017/01/02/the-not-so-new-institutionalism/>
2. March J.G. and Olsen J.P. The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life // The American Political Science Review. 1984. Vol. 78. No. 3 (September). Pp. 734 - 749.
3. Peters G. Institutional theory in political science: The new institutionalism. London, N.Y., Pinter, 1999. 183 p.
4. The Oxford Handbook of Political Institutions/ Ed. by R.A.W.Rhodes, S.A.Burder, B.A. Rockman. Oxford, 2006.
5. The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis/ Ed. by J.L. Campbell, O.K. Pedersen. Princeton, 2001; Schmidt V.A. Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse // Annual Review of Political Science. Palo Alto, 2008. Vol. 11. P. 303-326.
6. Алексеева Т.А. Современные политические теории. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. 479 с.
7. Аптер Д.И. Сравнительная политология вчера и сегодня // Политическая наука: новые направления / под ред. Р. Гудина, Х-Д. Клингеманна; пер. с англ. яз. М. Гурвица, А. Демчук, Т.В. Якушева. М.: Вече, 1999. 816 с.
8. Ваславский Я.И., Габуев С.В. Неоинституциональный подход как методологическая основа исследования электронного правительства//Вестник МГИМО. №6 (51). – 2016. С. 60-75.
9. Институциональная политология: Современный институционализм и политическая трансформация России / под ред. С.В. Патрушева. М.: ИСП РАН, 2006. 586 с.
10. Кокорхоева Д.С. Современные исследования институтов политической власти (сравнительный анализ теорий) // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. 2010. Вып. 7 (78). Т. 14. С. 208 – 217.
11. Питерс Б. Политические институты: вчера и сегодня // Политическая наука: новые направления / под ред. Р. Гудина, Х-Д. Клингеманна; пер. с англ. яз. М. Гурвица, А. Демчук, Т.В. Якушева. М.: Издательство «Вече», 1999. С. 218 - 234.
12. Радаев В.В. Новый институциональный подход: построение исследовательской схемы // Журнал социологии и социальной антропологии. 2001. Т. 4. № 3. С. 109 – 130.
13. Ротстайн Б. Политические институты: общие проблемы // Политическая наука: Новые направления / под ред. Р. Гудина, Х-Д. Клингеманна; пер. с англ. яз. М.Гурвица, А. Демчук, Т.В.Якушевой. М.: Вече, 1999. С. 149 - 179.

Бульдович П. В. Проблема идентификации неоинституционального подхода в современной политической науке

В статье сделана попытка очертить рамки новой институциональной теории в политологии. В частности, на основе краткой характеристики данного подхода

проанализированы возможные варианты определения неoinституционализма как самостоятельной и аутентичной исследовательской парадигмы. Рассмотрены хронологический, предметный и методологический критерии идентификации, на основе чего утверждается, что новую институциональную теорию наиболее уместно рассматривать как метод, а не совокупность современных исследований общественных институтов.

Ключевые слова: неoinституционализм, методы, идентификация метода.

Buldovych P. The problem of identifying the new institutional approach in modern political science

The article attempts to outline the framework of the new institutional theory in political science. In particular, based on the brief description of this approach, possible options for defining neoinstitutionalism as an independent and authentic research paradigm are analyzed. The chronological, substantive and methodological criteria of identification are considered, on the basis of which it is argued that the new institutional theory is most relevant to be regarded as a method, rather than the complex of modern studies of social institutions.

Keywords: new institutionalism, methods, method's identification..